

**Federalno ministarstvo zdravstva
Zavod za javno zdravstvo Federacije BiH
Udruženje „Partnerstvo za javno zdravlje”
CIDA/CPHA**

**Znanja, stavovi i ponašanje spram pušenja kod školske
djece u Federaciji Bosne i Hercegovine -- rezultati
Globalnog istraživanja pušenja kod školske djece
(GYTS) 2003-2008 god.**

Sarajevo, januar 2009.

**Znanja, stavovi i ponašanje spram pušenja kod školske djece u
Federaciji Bosne i Hercegovine – rezultati
Globalnog istraživanja pušenja kod školske djece (GYTS) 2003-2008. god.**

**Zavod za javno zdravstvo Federacije BiH
Sarajevo, M.Tita 9, tel. ++ 387 33 663 941 fax. ++ 387 33 220 548
Mostar, Vukovarska bb, tel. ++ 387 36 324 687, fax. ++ 387 36 324 697
e-mail: dir@bih.net.ba, www.zzjzfbih.ba**

Priprema izvještaja:

Mr. sc. dr Aida Ramić-Čatak

Prijevod:

Mr. sc. dr Aida Ramić-Čatak

Lektor:

Nataša Kovačević, CPHA Project Officer

Tehnička obrada:

Muris Krupić

Štampa/tisak:

Tiraž: 300

Globalno istraživanje pušenja kod školske djece u Federaciji BiH (GYTS) 2008 urađeno je od strane Zavoda za javno zdravstvo Federacije BiH u suradnji sa Federalnim ministarstvom zdravstva, Federalnim ministarstvom obrazovanja, kantonalnim ministarstvima obrazovanja, kantonalnim zavodima za javno zdravstvo, Udruženjem "Partnerstvo za javno zdravlje," Regionalnim uredom SZO za Europu Copenhagen, CDC USA, i CIDA/CPHA

Sadržaj

Suradnici u istraživanju	6
Predgovor	7
Uvod	8
Pušenje kao javno zdravstveni problem u Federaciji BiH	9
Metodologija istraživanja	11
Uzorak	11
Stope odaziva	11
Sakupljanje podataka	12
Instrument istraživanja GYTS upitnik	13
Obrada podataka	13
Rezultati istraživanja	14
Prevalenca pušenja	14
Izloženost pasivnom pušenju	15
Prevenција pušenja u nastavnim programima	16
Mediji i reklamiranje	17
Prestanak i odvikavanje od pušenja	19
Pristupačnost duhanskih proizvoda	20
Znanja i stavovi	21
Diskusija	24
Zaključci i preporuke	27
Literatura	29

Suradnici u istraživanju

U implementaciji istraživanja GYTS 2008 u Federaciji BiH učestvovala su sljedeće ustanove:

Centar za kontrolu i prevenciju bolesti (CDC) – ured za kontrolu duhana

Dr. Charles W. Warren

Veronica Lea

Ann Goding

Kanadska asocijacija za javno zdravlje (CPHA)

Jim Chauvin

Geza Radu

Udruženje „Partnerstvo za javno zdravlje”

Svjetlana Grbić-Fabijanč

Sejdefa Sokolija

Dr. Bakir Nakaš

Nataša Kovačević

Zavod za javno zdravstvo Federacije BiH

Prim. dr Zlatko Vučina

Mr.sc. dr Aida Ramić-Čatak

Subhija Bezdob

Azra Spahić

Admir Korman

Vinka Čuljak

Zavod za javno zdravstvo Unsko-sanskog kantona

Emira Jusić

Zavod za javno zdravstvo Srednje-bosanskog kantona

Lazar Đurđević

Federalno ministarstvo zdravstva

Prim. mr sc dr. Safet Omerović, Ministar

Federalno ministarstvo obrazovanja

Meliha Alić, Ministrica

Kantonalna ministarstva obrazovanja

Ministarstvo obrazovanja Kantona Sarajevo

Ministarstvo obrazovanja Zeničko-dobojskog kantona

Ministarstvo obrazovanja Hercegovačko-neretvanskog kantona

Ministarstvo obrazovanja Srednje-bosanskog kantona

Ministarstvo obrazovanja Tuzlanskog kantona

Ministarstvo obrazovanja Unsko-sanskog kantona

Predgovor

Globalno istraživanje pušenja kod školske djece i mladih (GYTS) predstavlja sveobuhvatno istraživanje usmjereno na istraživanje znanja, stavova i ponašanja školske djece i mladih spram pušenja. U Federaciji BiH, tokom perioda 2003-2008 god. GYTS istraživanje je implementirano dva puta, ostavljajući traga na doprinos prikupljanju relevantnih informacija o značaju pušenja kao bolesti ovisnosti među školskom djecom i definiranja prioriternih javno zdravstvenih intervencija kontrole duhana.

GYTS istraživanje je podržano od strane Federalnog ministarstva zdravstva, Federalnog ministarstva obrazovanja, kantonalnih ministarstva obrazovanja, a implementirano od strane Zavoda za javno zdravstvo Federacije BiH u suradnji sa kantonalnim zavodima za javno zdravstvo u Federaciji BiH i Udruženja “Partnerstvo za javno zdravlje” iz Sarajeva, kao dio segmenta Projekta jačanja glasa civilnog društva unapređenjem udruženja za javno zdravlje, od strane Kanadske Vlade, CIDA-e i Kanadske asocijacije za javno zdravlje CPHA.

Definiranje metodologije GYTS istraživanja je urađeno u suradnji sa USA Centrom za kontrolu i prevenciju oboljenja (CDC), Regionalnim uredom SZO iz Kopenhaga i Kanadskom asocijacijom za javno zdravlje (CPHA).

Implementacija GYTS istraživanja je od izuzetnog značaja ne samo argumentaciji implementacije Strategije kontrole duhana u Federaciji BiH i unapređenju zakonodavstva iz oblasti kontrole duhana nego i mogućnostima međunarodne komparacije BiH sa preko 148 zemalja širom svijeta u kojima je implementirano ovo istraživanje po jedinstvenoj metodologiji, predstavljajući dio Globalnog sistema kontrole duhana (GTSS).

Uvod

Potrošnja duhanskih proizvoda i trendovi porasta obolijevanja i smrtnosti od oboljenja i stanja direktno povezanih sa pušenjem, predstavljaju značajan javno zdravstveni problem u zemljama širom svijeta. Po podacima SZO, svake godine pušenje uzrokuje preko 4 miliona smrti na globalnom planu, sa procjenama da u slučaju izostanka efikasnih mjera kontrole duhana, do 2030-te godine ovaj broj će dostići alarmantnih 10 miliona smrti.

Rezultati istraživanja ukazuju da širom svijeta ima oko 1.3 milijarde odraslih pušača, (uzrast preko 15 god.) od čega skoro 85% u nerazvijenim i zemljama u razvoju, sa procjenom da bi se u slučaju nedostatka sveobuhvatnih intervencija kontrole duhana tokom perioda 2020.-2025. godine broj pušača u svijetu mogao povećati na 1.7 milijardi. Pušenje predstavlja glavni faktor rizika nastanka šest od osam vodećih uzroka smrtnosti u svijetu. Štetni efekti duhana se manifestiraju u nastanku bolesti srca i krvnih sudova, malignih neoplazmi bronha, pluća, usne šupljine, jednjaka, grla, bubrega, želuca i debelog crijeva. Pušenjem u trudnoći povećava se rizik nastanka spontanih pobačaja, prijevremenih poroda, kao i rađanja djece sa smanjenom porođajnom težinom i dužinom. (1)

Po podacima Evropskog Izvještaja o kontroli duhana SZO iz 2007. godine prevalenca pušenja kod odraslih se stabilizirala na vrijednosti ispod 30% (28.6%) predstavljajući još uvijek značajan javno zdravstveni problem u Europi. Kod muškaraca odrasle dobi prevalenca pušenja je još uvijek visoka (40%) posebno u istočnim dijelovima Regiona, sa trendom smanjenja prevalencije pušenja u zemljama zapadnog dijela Regiona (30%). Prevalenca pušenja kod žena iznosi 18.2% sa trendovima porasta u zapadnom dijelu Regiona i smanjenja u istočnom dijelu Regiona.(2)

U odnosu na prevalencu pušenja kod mladih, neka istraživanja kod školske djece uzrasta 13-15 godina bilježe prevalencije pušenja u prosjeku 14%, od čega 25% započinje sa pušenjem prije uzrasta od 10 godina. Kod mladih uzrasta 15-18 godina evidentira se značajno povećanje prevalencije pušenja na oko 30%, poprilično ujednačenih vrijednost u zemljama Evropskog Regiona. Region. (3)

Pušenje kao javno zdravstveni problem u Federaciji BiH

U Federaciji BiH potrošnja duhanskih proizvoda predstavlja značajan faktor rizika po zdravlje svih populacionih skupina. Po rezultatima skorije implementiranih istraživanja u Federaciji BiH prevalenca pušenja kod odraslog stanovništva 18-65 godina iznosi 37.6% od čega 29.7% kod žena i 49.2% kod muškaraca. (5)

Prema rezultatima GYTS istraživanja u Federaciji BiH iz 2003. godine prevalenca pušenja kod školske djece i mladih uzrasta 13-15 godina iznosila je oko 14% od čega skoro 17% kod dječaka i 10.0% kod djevojčica. (6)

Također evidentna je visoka prevalenca pušenja kod učenika i studenata škola i fakulteta zdravstvenih usmjerenja u Federaciji BiH. Tako po rezultatima GHPS istraživanja među učenicima medicinskih škola prevalenca pušenja iznosi 33% od čega 27,3% kod muškaraca i 34,8% kod žena, dok se kod studenta medicine bilježi prevalenca pušenja od 47% od čega 56.4% kod muškaraca i 41% kod žena, kod studenata stomatologije prevalenca iznosi 40% od čega 40% kod muškaraca i 39,5% kod žena i kod studenata farmacije prevalenca pušenja iznosi 29.5% od čega 26.7% kod muškaraca i 30% kod žena. (7)

Slično drugim zemljama u centralnoj i istočnoj Europi, i u Federaciji BiH pušenje predstavlja jedan od značajnijih javno zdravstvenih izazova. Po podacima redovne zdravstveno statističke evidencije Zavoda za javno zdravstvo Federacije BiH bilježi se trend uvećanja obolijevanja od bolesti i stanja direktno povezanih sa štetnim efektima duhana, kao što su bolesti srca i krvnih sudova, obstruktivna oboljenja respiratornog sistema, maligne neoplazme bronha i pluća. (8)

Zakonodavstveni okvir mjera kontrole duhana u Federaciji BiH predstavlja Zakon o ograničenoj upotrebi duhanskih prerađevina u Federaciji BiH iz 1995 god. koji obuhvata, zabranu prodaje duhanskih proizvoda mlađima od 15 godina zabranu pušenja na javnim mjestima, školskim i zdravstvenim ustanovama, sredstvima javnog transporta i zabranu reklamiranja i promocije duhanskih proizvoda.

U skladu sa preporukama Okvirne Konvencije o kontroli duhana SZO (FCTC) i Direktivama EU o kontroli duhana, Federalno ministarstvo zdravstva je uradilo novi zakon o ograničenoj upotrebi duhanskih proizvoda u Federaciji BiH kojem slijedi procedura usvajanja na Parlamentu Federacije BiH. (9)

Većina javno zdravstvenih mjera kontrole duhana u Federaciji BiH je sadržano u dokumentu Strategije kontrole duhana u Federaciji BiH koju je usvojila Vlada Federacije BiH 2003. godine. (10)

U 2005. godini pod rukovodstvom i koordinacijom Regionalnog ureda SZO iz Kopenhagena – Inicijative Pakta Stabilnosti, Europske Komisije, Vijeća Europe, i Škole narodnog zdravlja „Andrija Štampar“ iz Zagreba, BiH se uključila u Projekat “Jačanje javno zdravstvenih kapaciteta u mehanizmima kontrole duhana u zemljama jugoistočne Europe” sa ciljem podrške razvoju i unapređenju nacionalnih kapaciteta i intersektorijalnih mehanizama za kontrolu duhana u skladu sa Okvirnom Konvencijom o kontroli duhana SZO (FCTC). Komponente projekta su bile jačanje svjesnosti o značaju implementacije Okvirne Konvencije o kontroli duhana SZO (FCTC) unapređenje znanja i vještina donosioca odluka i javno zdravstvenih profesionalaca u planiranju i upravljanju sveobuhvatnim mjerama kontrole duhana i implementacija regionalnih kampanja prevencije i odvikavanja od pušenja. (10,11,12)

Metodologija istraživanja

Uzorak

Globalno istraživanje pušenja kod školske djece i mladih (GYTS) predstavlja javno zdravstveno istraživanje orijentirano na reprezentativan uzorak škola i razreda, koji se odabiraju metodom slučajnog odabira u dvije faze, obuhvatajući učenike 7. i 8. razreda osnovnih i 1. razreda srednjih škola u Federaciji BiH. (13)

Ulazne elemente za izradu uzorka predstavljala je baza podataka o osnovnim i srednjim školama u Federaciji BiH, preuzetim od strane Federalnog ministarstva obrazovanja i Zavoda za statistiku Federacije BiH, na osnovu koje je u suradnji sa CDC definiran reprezentativni uzorak od 60 osnovnih i srednjih škola, od čega 20 škola na području kantona Sarajevo i glavnih gradova kantona u Federaciji BiH, zatim 20 škola sa područja drugih većih gradova u Federaciji BiH i 20 škola sa ruralnih područja.

Statističkom procedurom u skladu sa međunarodnim preporukama uzorak je koncipiran tako da zadovoljava sve stručne, etičke i statističke kriterije kojima su omogućene jednake statističke mogućnosti svim školama i razredima da metodom slučajnog odabira budu uključene u istraživanje. Svim učenicima u odabranim razredima u školama je omogućeno učešće u istraživanju na principu dobrovoljnog i anonimnog učešća.

Stope odaziva u istraživanju

Stopa odaziva škola u istraživanju iznosi 100,00%, što znači da je svih 60 osnovnih i srednjih škola iz uzorka dobrovoljno učestvovalo u istraživanju.

U GYTS istraživanju u Federaciji BiH učestvovalo je ukupno 5,714 učenika od ukupno 6,341 učenika definiranih u uzorku, tako da stopa odaziva učenika u istraživanju iznosi 90.54%.

U školama na području Kantona Sarajevo i glavnih gradova kantona, stopa odaziva škola iznosi 100,00%, što znači da je svih 20 škola od odabranih 20 škola u uzorku učestvovalo u istraživanju, sa ukupno 1,764 učenika od ukupno 2,017 učenika u uzorku, tako da stopa odaziva učenika iznosi 87.46%.

U drugim većim gradovima, stopa odaziva škola iznosi 100,00%, što znači da je svih 20 škola od 20 škola u definiranom uzorku učestvovalo u istraživanju, sa ukupno 1,974 učenika od 2,157 učenika u definiranom uzorku, pri čemu stopa odaziva učenika iznosi 91.52%.

U ruralnim područjima, stopa odaziva škola iznosi 100,00%, što znači da je svih 20 škola od definiranih 20 škola u uzorku učestvovalo u istraživanju, sa ukupno 2,003 učenika od 2,167 učenika u uzorku, pri čemu stopa odaziva učenika iznosi 92.43%.

Sakupljanje podataka

Prije početka anketnog rada u odabranim osnovnim i srednjim školama u uzorku za Federaciju BiH, bilo je neophodno sakupiti neophodne podatke o veličini razreda i učenika u školama uključenim u uzorak, što je omogućeno podrškom od strane uprave i nastavnog osoblja škola u uzorku. Također, nakon informiranja Federalnog ministarstva zdravstva, Federalnog ministarstva obrazovanja, kantonalnih ministarstava obrazovanja i prosvjetno pedagoških zavoda od strane Zavoda za javno zdravstvo Federacije BiH, o značaju GYTS istraživanja i prezentacije istraživačke dokumentacije, od strane navedenih ustanova distribuirano je pismo preporuke za podršku implementacije GYTS istraživanja prema svih 60 škola u uzorku.

Prije početka anketnog rada u školama, od strane Zavoda za javno zdravstvo prema svim školama u uzorku su distribuirane informacije o GYTS istraživanju neophodne za informativni pristanak roditelja za početak istraživanja, kao i uvid u istraživačku dokumentaciju koja je roditeljima garantirala dobrovoljno i anonimno učešće učenika u istraživanju.

Svim direktorima škola u uzorku je distribuiran na uvid upitnik GYTS istraživanja, i obrasci za škole i razrede i obrasci za pristanak roditelja dio istraživačke dokumentacije.

Kao ustanova odgovorna za implementaciju GYTS istraživanja, prije početka anketnog rada u školama, Zavod za javno zdravstvo Federacije BiH u suradnji sa Udruženjem "Partnerstvo za javno zdravlje", organizirao je edukaciju 7 anketara odgovornih za rad u školama na području Federacije BiH. Odabir anketara je urađen u skladu sa kriterijima istraživanja ovog tipa koja zahtijevaju posjedovanje prethodnog iskustva u anketnom radu u javno zdravstvenim istraživanjima, etičnost, odgovornost, komunikativnost i sposobnost timskog rada. Osobe odgovorne za anketni rad u školama su odabrane među zaposlenim Zavoda za javno zdravstvo Federacije BiH (4), Zavoda za javno zdravstvo Unsko-sanskog kantona (1) i Zavoda za javno zdravstvo Srednje-bosanskog kantona (1).

U dobroj suradnji i podršci od strane nastavnog osoblja škola, anketni rad u školama u uzorku je realiziran u periodu april-maj 2008. god.

Instrument istraživanja – GYTS upitnik

U GYTS istraživanju je korišten standardizirani i međunarodno komparabilni upitnik od 80 pitanja koja su obuhvaćala informacije o pušačkom statusu, znanjima i stavovima prema pušenju, prestanku i odvikavanju od pušenja, izloženosti pasivnom pušenju, izloženosti reklamiranju i promociji duhanskih proizvoda u sredstvima medija, učešću prevencije pušenja u nastavnim programima i općim podacima ispitanika. Upitnik je preveden i adaptiran sa engleskog na bosanski i hrvatski jezik.

Obrada podataka

Obrada podataka je urađena od strane CDC, pri čemu je u obradi i analizi podataka sakupljenih u GYTS istraživanju korišten program SUDAAN i EpiInfo2000 kojim su definirane varijable, standardne greške i procjene prevalencije dok je za izračunavanje statističkih razlika i signifikantnosti korišten interval pouzdanosti od 95% (95% confidence interval) u skladu sa uobičajenim statističkim procedurama.

Rezultati istraživanja

Tabela 1: Prevalenca pušenja kod školske djece uzrasta 13-15 godina u Federaciji BiH 2003-2008

Prevalenca	2003			2008		
	Ukupno	Dječaci	Djevojčice	Ukupno	Dječaci	Djevojčice
Ikada pušili tokom života	45.0 (39.1 - 51.1)	47.3 (41.7 - 53.0)	42.0 (34.5 - 50.0)	45.9 (41.5 - 50.4)	52.9 (48.7 - 57.0)	39.0 (33.6 - 44.7)
Probali sa pušenjem prije uzrasta 10 god.	36.2 (30.6 - 42.3)	36.0 (30.7 - 41.7)	35.8 (28.1 - 44.3)	36.6 (32.3 - 41.1)	41.3 (37.4 - 45.3)	30.9 (24.4 - 38.2)
Trenutno puše cigarete	11.9 (9.3 - 15.1)	15.0 (11.3 - 19.5)	8.4 (6.0 - 11.7)	14.3 (11.5 - 17.8)	17.6 (14.6 - 21.0)	11.3 (7.9 - 15.8)
Trenutno konzumiraju druge duhanske proizvode	8.3 (6.9 - 10.0)	10.1 (7.7 - 13.2)	5.4 (4.0 - 7.3)	8.8 (7.1 - 10.9)	10.9 (8.9 - 13.2)	6.7 (4.6 - 9.9)
Nepušači koji misle da će početi sa pušenjem tokom iduće godine	25.8 (22.2 - 29.8)	27.7 (24.1 - 31.5)	23.5 (18.5 - 29.4)	26.1 (24.0 - 28.3)	24.6 (21.2 - 28.4)	27.1 (24.5 - 29.9)

Kod školske djece koja su ikada pušila tokom života, evidentira se povećanje sa 45.0% u 2003. god. na 45.9% u 2008. god. i to kod dječaka sa 47.3% u 2003. god. na 52.9% u 2008. god. dok kod djevojčica se bilježi smanjenje sa 42.0% u 2003. god. na 39.0% u 2008. god. ali bez statističkog značaja. Također, bilježi se povećanje procenta školske djece koja su počela ili eksperimentirala sa pušenjem prije uzrasta od 10 god. sa 36.2% u 2003. na 36.6% u 2008. god. Kod dječaka procent je povećan sa 36.0% u 2003. god. na 41.3% u 2008. i smanjenjem kod djevojčica sa 35.8% u 2003. god. na 30.9% u 2008. god., bez statističkog značaja. Među školskom djecom uzrasta 13-15 god. bilježi se povećanje procenta trenutnih pušača sa 11.9% u 2003. god na 14.3% u 2008. god., sa trendom povećanja kod oba spola, i to kod dječaka sa 15.0% u 2003. god. do 17.6% u 2008. god., a kod djevojčica sa 8.4% u 2003. god. do 11.3% u 2008. god., bez statističkog značaja.

Kad je u pitanju upotreba drugih duhanskih proizvoda, bilježi se povećanje među školskom djecom sa 8.3% u 2003. god. na 8.8% u 2008 god. od čega kod dječaka sa 10.1% u 2003. god. na 10.9% u 2008. god. a kod djevojčica sa 5.4% u 2003. god. na 6.7% u 2008. god., bez statističkog značaja. Procent nepušača koji misle da će početi sa pušenjem tokom sljedeće godine bilježi trend povećanja sa 25.8% u 2003. god. na 26.1% u 2008. god., sa smanjenjem kod dječaka sa 27.7% u 2003. god. na 24.6% u 2008. god. i povećanja kod djevojčica sa 23.5% u 2003. god. na 27.1% u 2008. god. bez statističkog značaja. (Tabela 1)

Grafika 1: Trenutni pušači kod školske djece uzrasta 13-15 godina u Federaciji BiH 2003-2008 god.

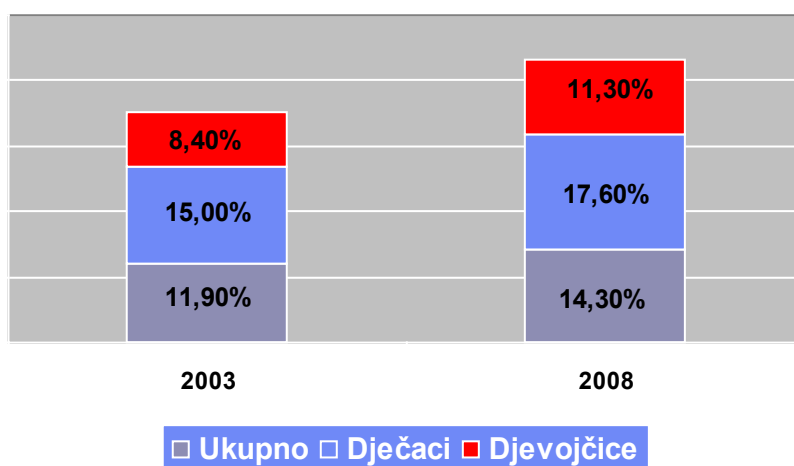

Tabela 2: Izloženost pasivnom pušenju od strane drugih

Izloženost pasivnom pušenju	2003			2008		
	Ukupno	Dječaci	Djevojčice	Ukupno	Dječaci	Djevojčice
Jedan ili oba roditelja pušači	68.8 (66.2 - 71.3)	67.8 (64.6 - 70.9)	69.3 (64.4 - 73.8)	63.8 (61.5 - 66.0)	62.6 (59.9 - 65.3)	64.8 (61.9 - 67.7)
Svi ili većina najboljih drugova pušači	13.5 (10.6 - 17.0)	14.0 (11.1 - 17.5)	12.5 (9.2 - 16.7)	16.0 (12.7 - 19.9)	15.9 (12.8 - 19.7)	15.9 (11.8 - 21.1)
Izloženost pasivnom pušenju na javnim mjestima	NA	NA	NA	85.0 (83.1 - 86.6)	83.5 (81.3 - 85.4)	86.4 (84.4 - 88.2)
Podržavaju zabranu pušenja na javnim mjestima	86.1 (83.6 - 88.3)	86.2 (82.8 - 89.1)	86.5 (83.4 - 89.1)	86.6 (84.5 - 88.4)	84.9 (82.3 - 87.1)	88.2 (85.6 - 90.4)

Kad je u pitanju pušački status jednog ili oba roditelja, bilježi se smanjenje sa 68.8% u 2003. god. na 63.8% u 2008. god. kod oba spola, bez statističke značajnosti. Sa aspekta postojanja većine ili svih najboljih prijatelja koji puše, bilježi se povećanje sa 13.5% u 2003. god. na 16.0% u 2008. god. kod oba spola, bez statističke značajnosti. Evidentira se visoka izloženost pasivnom pušenju na javnim mjestima i to 85.0% u 2008, od čega 83.5% kod dječaka i 86.4% kod djevojčica, bez statističke značajnosti (iz 2003. god. nemamo podatke). Procenat školske djece koji podržavaju zabranu pušenja na javnim mjestima se povećao sa 86.1% u 2003. god. na 86.6% u 2008. god. sa smanjenjem kod dječaka i povećanjem kod djevojčica, bez statističke značajnosti. (Tabela 2)

Grafika 2: Školska djeca uzrasta 13-15 godina koji podržavaju zabranu pušenja na javnim mjestima, Federacija BiH, 2003-2008 god.

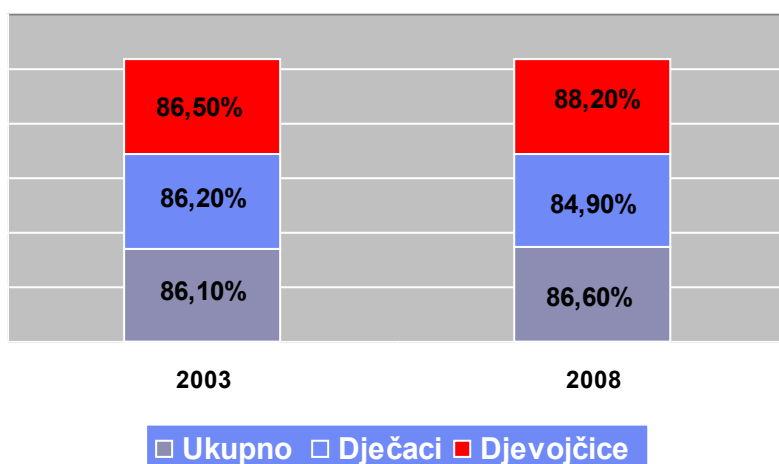

Tabela 3: Prevencija pušenja u nastavnim programima

Prevencija pušenja u nastavnim programima	2003			2008		
	Ukupno	Dječaci	Djevojčice	Ukupno	Dječaci	Djevojčice
Educirani o štetnosti pušenja tokom redovne nastave	65.8 (59.4 - 71.7)	66.4 (57.9 - 74.0)	65.5 (59.0 - 71.5)	66.2 (62.6 - 69.6)	66.5 (63.3 - 69.5)	66.2 (61.6 - 70.5)

Među školskom djecom uzrasta 13-15 godina u Federaciji BiH evidentira se povećanje procentualnog učešća učenika koji potvrđuju da su tokom redovne nastave bili educirani o štetnosti pušenja, sa 65.8% u 2003. god. na 66.2% u 2008 god. bez statističke značajnosti među spolovima. (Tabela 3)

Grafika 3: Školska djeca uzrasta 13-15 godina educirani o štetnosti pušenja tokom nastave u Federaciji BiH 2003-2008 god.

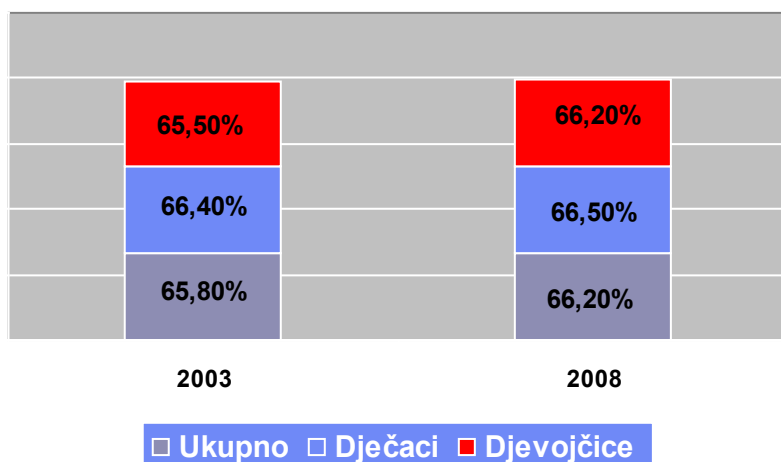
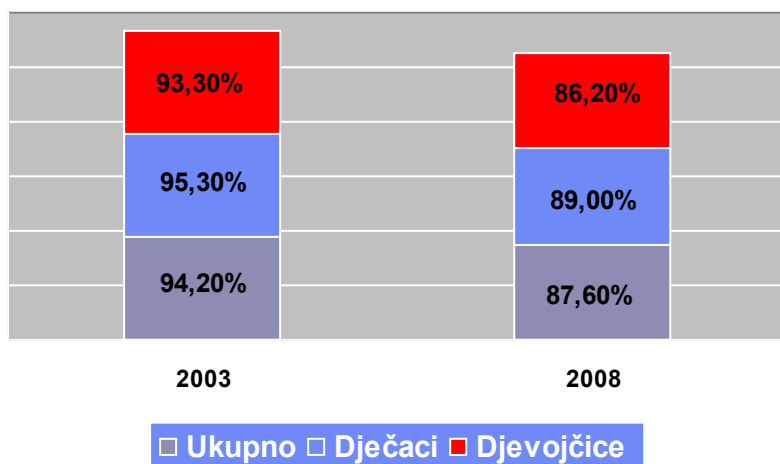

Tabela 4: Mediji i reklamiranje

Mediji i reklamiranje	2003			2008		
	Ukupno	Dječaci	Djevojčice	Ukupno	Dječaci	Djevojčice
Vidjeli poruke o štetnosti pušenja u medijima tokom proteklog mjeseca	94.2 (92.8 - 95.4)	95.3 (93.4 - 96.7)	93.3 (91.2 - 95.0)	87.6 (86.0 - 89.0)	89.0 (87.5 - 90.3)	86.2 (84.1 - 88.1)
Vidjeli reklamiranja cigareta na billboardima tokom proteklog mjeseca	72.1 (68.1 - 75.8)	76.3 (71.3 - 80.7)	68.6 (63.3 - 73.5)	70.4 (67.4 - 73.2)	71.7 (68.4 - 74.8)	69.1 (65.9 - 72.2)
Vidjeli reklamiranje cigareta u novinama tokom proteklog mjeseca	76.2 (73.4 - 78.8)	77.1 (74.8 - 79.2)	75.8 (71.3 - 79.8)	72.8 (70.9 - 74.6)	72.8 (70.3 - 75.1)	72.9 (70.5 - 75.2)
Vidjeli reklamiranje cigareta na sportskim događajima	74.6 (70.7 - 78.2)	78.0 (72.7 - 82.5)	70.7 (66.2 - 74.8)	67.7 (65.7 - 69.6)	67.8 (65.2 - 70.3)	67.4 (64.6 - 70.a)
Vidjeli reklamiranje cigareta na koncertima	70.4 (66.8 - 73.8)	71.0 (66.6 - 75.1)	69.7 (65.0 - 74.0)	65.7 (62.9 - 68.5)	66.0 (62.4 - 69.4)	65.4 (61.9 - 68.7)
Posjeduju predmet (majica, olovka, torba itd.) sa nazivom cigareta	20.5 (18.1 - 23.1)	23.8 (20.8 - 27.2)	16.1 (12.8 - 20.0)	20.6 (18.6 - 22.7)	23.7 (21.2 - 26.5)	17.6 (15.5 - 20.1)

Rezultati istraživanja ukazuju na smanjenje izloženosti porukama o štetnosti pušenja u sredstvima medija sa 94.2% u 2003. god. na 87.6% u 2008. god. bez statističke značajnosti u odnosu na spol. Bilježi se smanjenje izloženosti reklamiranju cigareta u sredstvima medija, i to za billboarde od 72.1% u 2003. na 70.4% u 2008. god., za novine i časopise sa 76.2% u 2003. god. na 72.8% u 2008. god. za sportske događaje sa 74.6% u 2003. god. na 67.7% u 2008. god. i za koncerte sa 70.4% u 2003. god. na 65.7% u 2008. god. Više od 2 od 10 učenika (20.6% u 2003. god. i 20.6% u 2008. god.) izjavljuje da posjeduje neki predmet sa nazivom cigareta, sa povećanjem procenta kod djevojčica ali bez statističke značajnosti. (Tabela 4)

Grafika 4: Izloženost porukama o štetnosti pušenja u sredstvima medija kod školske djece uzrasta 13-15 godina, Federacija BiH 2003-2008 god.

Grafika 5: Izloženost reklamiranju cigareta na billboardima kod školske djece uzrasta 13-15 god. Federacija BiH 2003-2008 god.

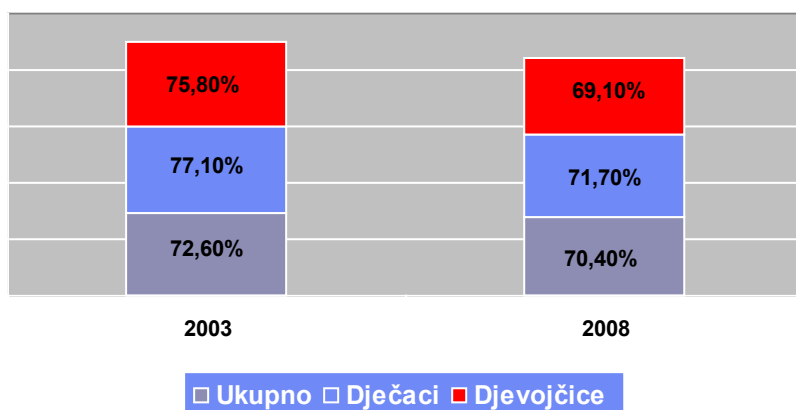
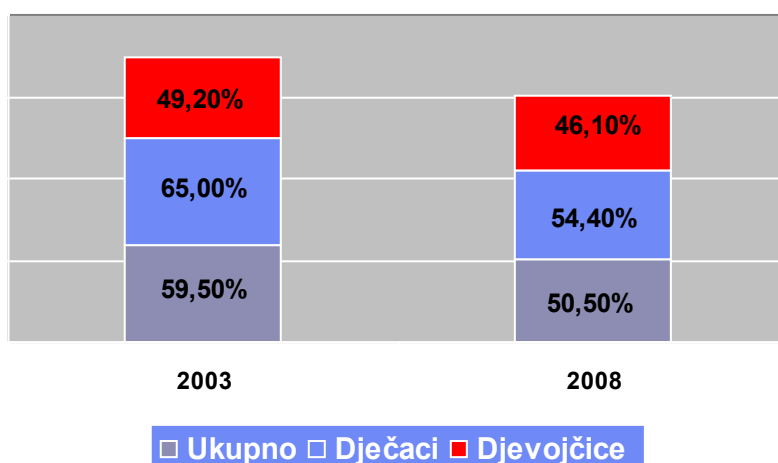

Tabela 5: Prestanak pušenja i odvikavanje

Prestanak pušenja i odvikavanje	2003			2008		
	Ukupno	Dječaci	Djevojčice	Ukupno	Dječaci	Djevojčice
Trenutni pušači koji kao prvu stvar ujutro žele da zapale cigaretu	11.7 (6.0 - 21.4)	13.5 (7.4 - 23.5)	8.3 (3.0 - 20.6)	NA	NA	NA
Trenutni pušači koji žele da prestanu sa pušenjem odmah	59.5 (52.4 - 66.2)	65.0 (51.9 - 76.1)	49.2 (33.8 - 64.8)	50.5 (45.4 - 55.6)	54.4 (48.1 - 60.6)	46.1 (39.3 - 53.0)
Trenutni pušači koji nisu imali pomoć pri odvikavanju	24.7 (17.3 - 33.9)	21.1 (14.4 - 29.7)	31.5 (17.9 - 49.2)	33.4 (28.0 - 39.4)	32.4 (26.2 - 39.4)	34.3 (27.2 - 42.2)

U odnosu na ovisnost o duhanu, preko 1 od 10 učenika (11.7%) izjavljuje da kao prvu stvar ujutro poželi da zapali cigaretu, od čega dječaka 13.5% i 8.3% djevojčica, bez statističke značajnosti. Bilježi se smanjenje procenta trenutnih pušača koji žele prestati sa pušenjem od 59.5% u 2003. god. na 50.5% u 2008. god. u oba spola, i to kod dječaka sa 65.0% u 2003. god. na 54.4% u 2008. god, a kod djevojčica sa 49.2% u 2003. god. na 46.1% u 2008. god., bez statističke značajnosti. Također, bilježi se povećanje procenta trenutnih pušača koji nisu primili pomoć za odvikavanje, sa 24.7% u 2003. god. na 33.4% u 2008 god. (Tabela 5)

Grafika 6: Trenutni pušači kod školske djece uzrasta 13-15 godina koji žele da prestanu sa pušenjem odmah, Federacija BiH 2003-2008 god.

Grafika 7: Trenutni pušači kod školske djece uzrasta 13-15 godina koji nisu primili pomoć za odvikavanje, Federacija BiH 2003-2008 god.

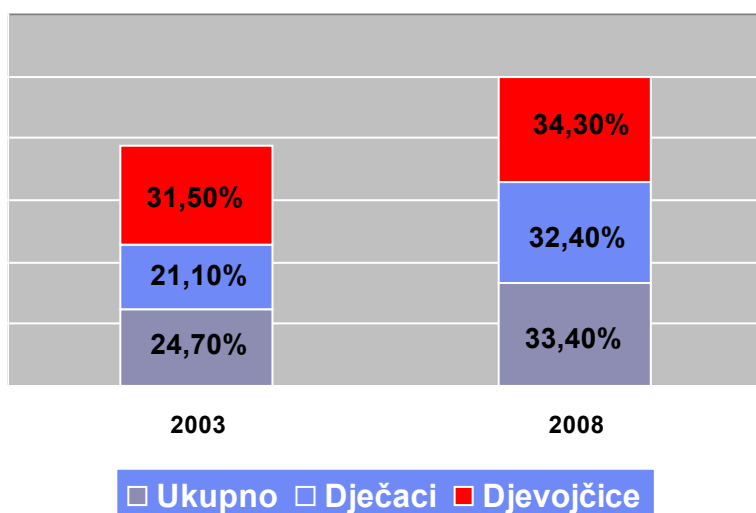

Tabela 6: Pristupačnost duhanskih proizvoda

Pristupačnost duhanskih proizvoda	2003			2008		
	Ukupno	Dječaci	Djevojčice	Ukupno	Dječaci	Djevojčice
Trenutni pušači koji kupuju svoje cigarete u prodavnici i nikada nisu odbijeni zbog godina	91.7 (82.8 - 96.2)	89.1 (75.8 - 95.6)	94.7 (83.4 - 98.5)	89.9 (85.3 - 93.1)	86.8 (81.0 - 91.0)	94.9 (87.6 - 98.0)
Ponuđeni besplatnim cigaretama od strane duhanske industrije	7.6 (6.2 - 9.2)	9.6 (7.8 - 11.8)	5.7 (4.4 - 7.4)	8.2 (7.2 - 9.4)	10.4 (9.2 - 11.8)	6.1 (4.4 - 8.3)

Rezultati istraživanja naglašavaju da se smanjio pristup duhanskim proizvodima među školskom djecom, sa 91.7% trenutnih pušača koji kupuju svoje cigarete u prodavnici i nisu odbijeni zbog svojih godina u 2003. god. na 89.9% u 2008. god.. Također, bilježi se povećanje procenata školske djece koji potvrđuju da su bili ponuđeni besplatnim cigaretama od strane duhanske industrije sa 7.6% u 2003.god. na 8.2% u 2008. god, kod oba spola bez statističke značajnosti. (Tabela 6)

Grafika 8: Trenutni pušači koji kupuju cigarete u prodavnici a nikada nisu odbijeni zbog svojih godina, Federacija BiH 2003-2008 god.

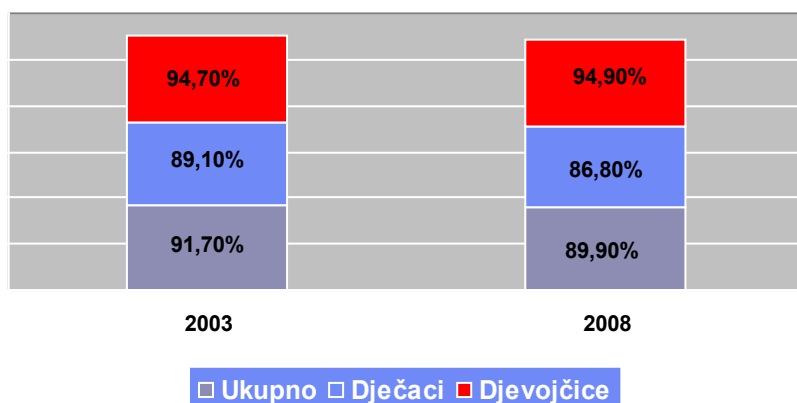

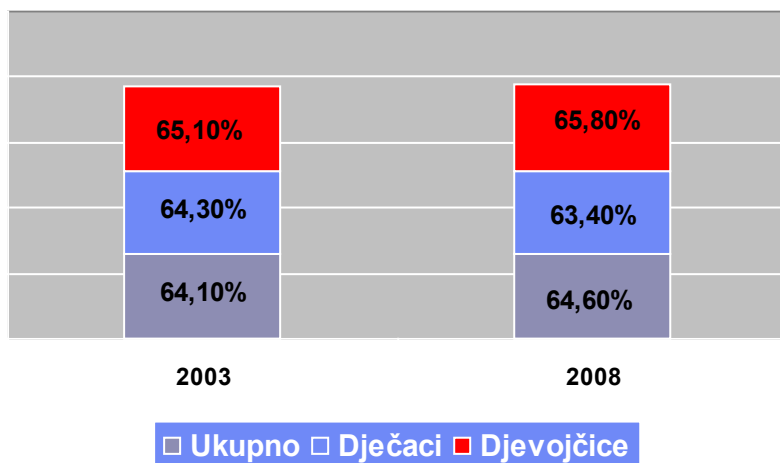
Tabela 7: Znanja i stavovi

Znanja i stavovi	2003			2008		
	Ukupno	Dječaci	Djevojčice	Ukupno	Dječaci	Djevojčice
Učenici koji misle da je pušenje štetno za njihovo zdravlje	64.1(60.8 - 67.3)	64.3(58.0- 70.2)	65.1(61.4- 68.6)	64.6 (62.6- 66.5)	63.4(60.8- 65.9)	65.8(62.9- 68.5)
Nepušači koji misle da mladići koji puše imaju više prijatelja	10.9(7.8- 15.1)	12.4(7.9- 18.7)	9.5(6.9- 13.0)	14.7(12.8- 16.9)	12.7(9.9- 16.2)	16.1(14.3- 18.2)
Trenutni pušači koji misle da mladići koji puše imaju više prijatelja	9.6 (6.5- 14.1)	11.0(7.9- 16.8)	8.2(5.0- 13.3)	22.6(18.2- 27.8)	23.3(18.2- 29.2)	20.7(13.9- 29.6)
Nepušači koji misle da djevojke koje puše imaju više prijatelja	19.0 (14.3- 24.8)	16.4(10.0- 25.7)	20.2(12.0- 31.8)	10.1(8.1- 12.5)	11.7(8.7- 15.6)	8.8(7.3- 10.6)
Trenutni pušači koji misle da djevojke koje puše imaju više prijatelja	22.4(14.9- 32.4)	23.3(14.9- 34.5)	22.0(12.1- 36.7)	16.6(13.3- 20.5)	17.8(14.0- 22.4)	14.7(8.9- 23.3)
Nepušači koji misle da cigarete pomažu da se osjećaju prijatnije na mjestima izlazaka	26.5 (21.5- 32.2)	30.9(22.4- 40.8)	22.9(19.1- 27.1)	34.2(31.5- 36.9)	35.9(32.1- 39.8)	32.8(30.1- 35.7)
Trenutni pušači koji misle da cigarete pomažu da se osjećaju prijatnije na mjestima izlazaka	41.2(34.2- 48.5)	40.7(30.9- 51.4)	41.0(32.8- 49.7)	47.3(41.8- 52.8)	47.6(41.1- 54.2)	46.9 (36.4- 57.6)

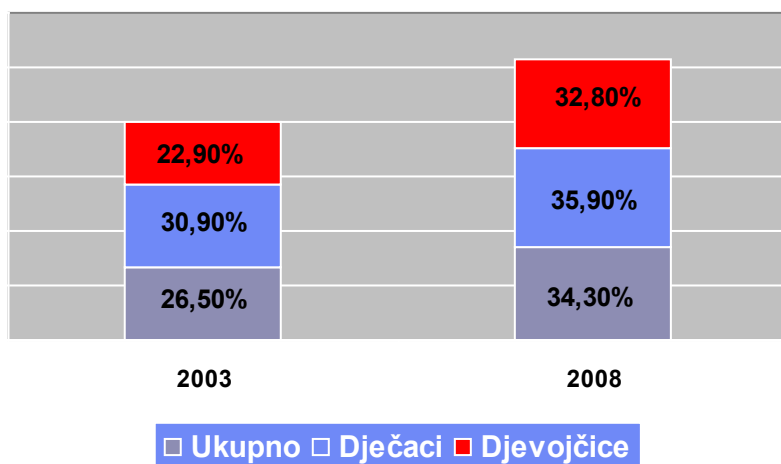
U odnosu na znanja školske djece o štetnosti pušenja po zdravlje, preko 6 od 10 učenika misli da je pušenje štetno po njihovo zdravlje (64.1% u 2003 god. i 64.6% u 2008 god.). (Tabela 6)

Vežano za socijalni imidž lika pušača kod školske djece uzrasta 13-15 god. bilježi se da procenat nepušača koji misli da mladići koji puše imaju više prijatelja uvećan je sa 10.9% u 2003. god. na 14.7% u 2008. god. kod oba spola, dok se kod trenutnih pušača bilježi povećanje sa 9.6% u 2003. god. na 22.6% u 2008. god, statistički značajno kod oba spola. Procenat nepušača koji misle da djevojke koje puše imaju više prijatelja, smanjio se sa 19.0% u 2003. god. na 10.1% u 2008. god. kod oba spola a posebno kod djevojčica sa 22.4% u 2003. god. na 16.6% u 2008. god, bez statističke značajnosti. Procenat nepušača koji misle da pušenje pomaže da se osjećaju prijatnije na mjestima izlazaka bilježi povećanje sa 26.5% u 2003. god. na 34.2% u 2008. god., sa povećanjem u oba spola, statistički značajno kod djevojčica. Procenat trenutnih pušača koji misle da pušenje pomaže da se osjećaju prijatnije na mjestima izlazaka bilježi povećanje sa 41.2% u 2003. god. na 47.3% u 2008. god. kod oba spola. (Tabela 7)

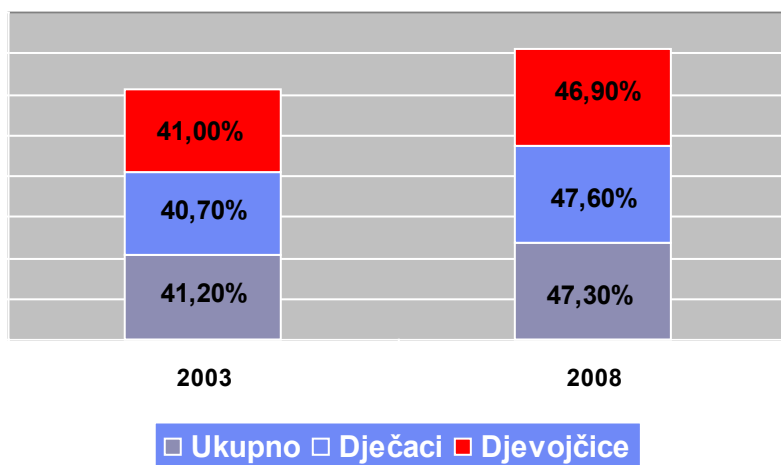
Grafika 9: Školska djeca uzrasta 13-15 godina, koji misle da je pušenje štetno po zdravlje, Federacija BiH 2003-2008 god.

Grafika 10: Nepušači kod školske djece uzrasta 13-15 godina koji misle da pušenje pomaže da se osjećaju prijatnije na mjestima izlazaka, Federacija BiH 2003-2008 god.

Grafika 11: Trenutni pušači kod školske djece uzrasta 13-15 godina koji misle da pušenje pomaže da se osjećaju prijatnije na mjestima izlazaka, Federacija BiH 2003-2008 god.

Diskusija

U Federaciji BiH se tokom 2008. godine po drugi put obavilo Globalno istraživanje pušenja kod školske djece i mladih (GYTS) kojim su sakupljene značajne informacije o znanju, stavovima i praksi školske djece uzrasta 13-15 god. spram pušenja i potrošnje duhanskih proizvoda, izloženosti pasivnom pušenju, reklamiranju i promociji duhanskih proizvoda u sredstvima medija i prevenciji pušenja u nastavnim programima osnovnih i srednjih škola u Federaciji BiH.

Rezultati GYTS istraživanja su definirali značaj svih socijalno-ekonomskih faktora sredine koji mogu djelovati motivirajuće na nastanak pušenja kod školske djece i profiliranje njihovih stavova i ponašanja spram pušenja kao bolesti ovisnosti. Implementacijom GYTS istraživanja su definirani argumenti za dalje prioritete javno zdravstvenih intervencija kontrole duhana u Federaciji BiH, posebno sa aspekta neophodnog unapređenja važećeg zakonodavstva iz oblasti kontrole duhana u BiH u skladu sa Okvirnom Konvencijom o kontroli duhana SZO (Framework Convention of Tobacco Control FCTC) koja još nije ratificirana od strane BiH.

Prevalenca pušenja

Po rezultatima GYTS istraživanja, u Federaciji BiH je u periodu između implementacije GYTS istraživanja (2003-2008.) došlo do povećanja prevalencije pušenja kod školske djece uzrasta 13-15 god. sa 11.9% u 2003. god. na 14.3% u 2008. god. i to kod oba spola. Evidentno je veće uvećanje prevalencije pušenja kod djevojčica u odnosu na dječake, sa napomenom da u slučaju nedostatka sistemskog rješavanja kontinuiteta intersektorijskih kampanja prevencije pušenja, potrošnja duhanskih proizvoda može postati značajan javno zdravstveni problem u ovoj populacionoj skupini. Također, veću pažnju treba posvetiti edukaciji o prevenciji pušenja u što ranijem uzrastu, jer preko jedne trećine (36.6%) školske djece izjavljuje da su počeli sa pušenjem ili eksperimentirali sa pušenjem prije 10 godine života.

Izloženost pasivnom pušenju

U populaciji školske djece u Federaciji BiH, još uvijek je jako naglašena izloženost pasivnom pušenju od strane drugih, koja zahtjeva efikasnije mjere zabrane pušenja na javnim mjestima. Po rezultatima GYTS istraživanja u 2008. god. preko osam od deset učenika (85.0%) potvrđuje izloženost pasivnom pušenju na javnim mjestima i skoro osam od deset učenika (79.0%) potvrđuje izloženost pasivnom pušenju u kući. U odnosu na preventivne intervencije usmjerene na promjenu „uloge uzora“ kod formiranja navike

pušenja kod školske djece, evidentno je smanjenje procentualnog učešća učenika koji potvrđuju da imaju jednog ili oba roditelja koji puše, sa 68.8% u 2003. god. na 63.8% u 2008. god., sa povećanjem procentualnog učešća učenika koji imaju većinu najboljih prijatelja koji puše od 13.5% u 2003. god. do 16.0% u 2008. god. kod oba spola.

Preko šest od deset učenika (63.4%) smatra da je izloženost pasivnom pušenju štetna po njihovo zdravlje, preko osam od deset učenika podržava zabranu pušenja na javnim mjestima, što je značajno za sticanje podrške kod javnog mijenja za potrebu unapređenja zakonodavstva o kontroli duhana u Federaciji BiH, posebno sa aspekta zabrane pušenja na javnim mjestima.

Prevenција pušenja u nastavnim programima

U Federaciji BiH ne bilježe se značajne promjene u učešću prevencije pušenja u nastavnim programima škola, pri čemu preko šest od deset učenika (65.8% u 2003. god. i 66.2% u 2008. god.) potvrđuje da su bili educirani o štetnosti pušenja po zdravlje tokom protekle godine, što naglašava potrebu za jačanjem intersektorijalne suradnje između zdravstva i sektora obrazovanja u većem učešću modula prevencije pušenja u nastavnim programima osnovnih i srednjih škola.

Mediji i reklamiranje

Rezultati GYTS istraživanja potvrđuju da duhanska industrija ulaže značajna sredstva u reklamiranje i promociju duhanskih proizvoda u Federaciji BiH, što zahtjeva efikasnije mjere kontrole i zabrane u skladu sa važećim zakonodavstvom.

Bilježe se određene promjene u odnosu na izloženost porukama protiv pušenja kao i reklamiranja i promocije cigareta u sredstvima medija. Tako u 2003. god. preko devet od deset učenika (94.2%) vidjelo je poruke protiv pušenja u sredstvima medija, sa smanjenjem u 2008. god. na 87.6%. Također, bilježi se smanjenje izloženosti reklamiranju i promociji duhanskih proizvoda u sredstvima medija, tako u odnosu na billboardu u 2003. god. to potvrđuje 72.1% učenika a u 2008. god. 70.4% učenika, dok u odnosu na novine, u 2003. god. to potvrđuje 76.2% učenika, a 72.8% u 2008. god.

U odnosu na indirektno reklamiranje, manje od tri od deset učenika (20.5% u 2003. god. i 20.6% u 2008 god.) posjeduje neki predmet sa nazivom cigareta. Rezultati GYTS istraživanja naglašavaju da zabrana reklamiranja sadržana u Zakonu o ograničenoj upotrebi duhanskih proizvoda u Federaciji BiH iz 1995. god., obuhvata više direktne a manjim dijelom indirektnu oblike reklamiranja i promocije, što zahtjeva usklađivanje sa odredbama Okvirne konvencije o kontroli duhana SZO (FCTC).

Prestanak pušenja i odvikavanje

Podaci sakupljeni GYTS istraživanjem pokazuju da još uvijek preko pola od trenutnih pušača želi prestati odmah sa pušenjem, sa smanjenjem sa 59.5% u 2003. god. na 50.5% u 2008. god. što zahtjeva strateški pristup programa odvikavanja od pušenja definiranih u suradnji zdravstvenog i sektora obrazovanja u Federaciji BiH.

Pristup duhanskim proizvodima

Kao jedan od najznačajnijih faktora koji utiče na povećanje prevalence pušenja kod školske djece i mladih predstavlja naglašena pristupačnost duhanskih proizvoda, kako u pogledu niskih prodajnih cijena tako i u pogledu nesmetane kupovine cigareta u prodavnicima i kioscima bez obzira na trenutno važeću zabranu prodaje duhanskih proizvoda mlađim od 15 godina. Tokom 2003. preko devet od deset učenika trenutnih pušača (91.7%) uzrasta 13-15 god. kupuje svoje cigarete u prodavnici i nikada nisu odbijeni zbog svojih godina, sa smanjenjem na 89.9% u 2008. god. što ukazuje na neophodno unapređenje važećeg zakonodavstva. Također, procenat trenutnih pušača kojima su bile ponuđene cigarete od strane duhanske industrije, povećao se sa 7.6% u 2003. god. na 8.2% u 2008. god. kod oba spola.

Znanje i stavovi spram pušenja

Rezultati GYTS istraživanja ukazuju na značajne razlike između nepušača i trenutnih pušača u profiliranju stavova spram pušenja i socijalnog imidža lika pušača, što predstavlja osnove za kreiranje kampanje prevencije pušenja i programa odvikavanja.

Procenat nepušača koji misle da mladići koji puše imaju više prijatelja, povećao se sa 10.9% u 2003. god. na 14.7% u 2008. god. kod oba spola, dok se kod trenutnih pušača procenat učenika koji misli da mladići koji puše imaju više prijatelja značajno povećao sa 9.6% u 2003. god. na 22.6% u 2008. god. statistički značajno kod oba spola.

Procenat nepušača koji misle da djevojke koje puše imaju više prijatelja, smanjio se sa 19.0% u 2003. god. na 10.1% u 2008. god. kod oba spola, dok kod trenutnih pušača se bilježi smanjenje sa 22.4% u 2003. god. na 16.6% u 2008. god. bez statističke značajnosti.

Procenat nepušača koji misli da pušenje pomaže da se osjećaju prijatnije na mjestima izlazaka i druženja, povećao se sa 26.5% u 2003. god. do 34.2% u 2008. god. sa povećanjem kod oba spola, statistički značajno kod djevojčica. Procenat trenutnih pušača koji misle da pušenje pomaže da se osjećaju prijatnije na mjestima izlazaka i druženja, povećao se sa 41.2% u 2003. god. na 47.3% u 2008. god. sa povećanjem kod oba spola.

Zaključci i preporuke

Implementacijom GYTS istraživanja sakupljeni su brojni pokazatelji o znanjima, stavovima i ponašanju školske djece spram pušenja, koji imaju veliki značaj za definiranje prioriteta javno zdravstvenih intervencija prevencije i odvikavanja od pušenja kod ove osjetljive populacione skupine u Federaciji BiH.

➤ **Prevencija pušenja i programi odvikavanja**

Rezultati GYTS istraživanja pokazuju da je pušenje kao bolest ovisnosti značajno prisutna kod školske djece uzrasta 13-15 godina sa preko jednom trećinom učenika koji izjavljuju da su počeli sa pušenjem ili eksperimentirali sa pušenjem prije uzrasta od 10 godina. Ovi fakti naglašavaju potrebu za početkom preventivnog i edukativnog rada sa školskom djecom u što ranijem uzrastu. Definiranje i implementacija programa prevencije pušenja treba biti sastavni dio nastavnih programa predškolskih ustanova kao i osnovnih i srednjih škola. Također, neophodna je podrška zajednice u implementaciji intersektorijskih kampanja kontrole duhana u Federaciji BiH. (14)

➤ **Reduciranje izloženosti pasivnom pušenju**

Obzirom da skoro svi učenici potvrđuju svakodnevnu izloženost pasivnom pušenju kod kuće kao i na javnim mjestima, naglašena je potreba za unapređenjem važećeg zakonodavstva o zabrani pušenja na javnim mjestima u Federaciji BiH, praćena edukativnim kampanjama jačanja svjesnosti stanovništva o štetnim posljedicama pasivnog pušenja po zdravlje, sa aktivnim učešćem zdravstvenih radnika, nastavnog osoblja, roditelja i školske djece.

➤ **Eliminacija izloženosti reklamiranju i promociji duhanskih proizvoda**

Kako gotovo svi učenici navode izloženost različitim oblicima reklamiranja i promocije duhanskih proizvoda u sredstvima medija, naglašena je potreba za unapređenjem važećeg zakonodavstva u Federaciji BiH, sa uvođenjem kompletne zabrane svih oblika direktnog i indirektnog reklamiranja i promocije cigareta u sredstvima medija.

➤ **Reduciranje pristupa duhanskim proizvodima**

Rezultati sakupljeni GYTS istraživanjem pokazuju da preko dvije trećine učenika trenutnih pušača kupuje svoje cigarete u prodavnicama a da ih pri tome niko nije odbio

zbog godina, čime je naglašena potreba za unapređenjem važećeg zakonodavstva u Federaciji BiH, sa uvođenjem zabrane prodaje cigareta mlađim od 18 godina.

Kako mnoge studije argumentiraju da prodajna cijena duhanskih proizvoda predstavlja značajan faktor pristupačnosti za školsku djecu i mlade, evidentna je potreba za mjerama povećanja niskih prodajnih cijena cigareta u Federaciji BiH. Povećanjem cijene cigareta praćene adekvatnom politikom oporezivanja može se značajno uticati na smanjenje prevalence pušenja posebno kod mladih kao i afirmaciju programa odvikavanja od pušenja. Konačno, rezultati brojnih studija dokazuju da povećanje cijene cigareta za 70% može smanjiti četvrtinu smrti uzrokovanih bolestima i stanjima direktno povezanim sa pušenjem, a povećanjem poreza na duhanske proizvode sakupljaju se značajna budžetska sredstva za državu, iz kojih se usmjeravanjem određenog procenta sredstava u promotivno-preventivne intervencije može značajno uticati na unapređenje zdravlja stanovništva i reduciranje potrošnje u limitiranim fondovima zdravstvenog sektora. (15)

➤ **Jačanje svjesnosti javnosti**

Sa ciljem reduciranja pušenja kao bolesti ovisnosti i narastajućeg javno zdravstvenog problema među školskom djecom i mladima, neophodna je podrška zajednice i relevantnih ustanova vladinog i nevladinog sektora u intervencijama jačanja svjesnosti javnosti o štetnosti pušenja kao i kreiranja javnog mijenja o “denormalizaciji” pušenja kao društveno prihvatljivog oblika ponašanja.

Literatura

1. Mpower a package to reverse the tobacco epidemic, World Health Organization 2003
2. The European Report on Tobacco Control Policy, WHO European Ministerial Conference for a Tobacco-free Europe, WHO Regional Office for Europe Copenhagen 2002
3. World Health Organization, European data base on Tobacco Control, <http://cisid.who.dk.tobacco>
4. Non-communicable disease risk factor survey in the Federation of B&H 2002
5. Global Youth Tobacco Survey GYTS in the Federation of Bosnia and Herzegovina
6. Global Health Professional Survey GHPS in the Federation of Bosnia and Herzegovina, 2005,2006
7. Report of health status of the population and health system in the Federation of Bosnia and Herzegovina 2007, Federal Public Health Institute 2008
8. The Law on limited use of tobacco products (Official Gazette of the FBiH, no. 6/98, 35/98 and 11/99)
9. Tobacco Control Strategy in the Federation of Bosnia and Herzegovina, draft document, FMoH and Federal PHI, 2003
10. Tobacco Control in the SEE countries, WHO Regional office Copenhagen 2008
11. Tobacco Control Report, World Health Organization, Regional Office for Europe Copenhagen 2007
12. European Strategy for Tobacco Control, EUR/RC52/11 + EUR/RC52/Conf. Doc./8, WHO Regional Office Copenhagen 2002
13. Centre for Disease Control and Prevention. Global Youth Tobacco Survey, available on: <http://www.cdc.gov/tobacco/global/gyts/GYTS-intro-htm>. Accessed 2003
14. Policy Recommendations for Smoking Cessation and Treatment of Tobacco Dependence, World Health Organization Geneva 2003
15. Framework Convention on Tobacco Control, WHO Regional office Geneva 2003

